

**TALABALARNI OTM GA IJTIMOIIY MOSLASHUVI VA XAVOTIRLIK
DARAJASI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNING PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI**

Shakarova Nafosat

ISFT(International School of Finance Technology and Science)

psixologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: So'nggi yillarda talabalarning oliy ta'lim sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvi bilan bog'liq muammolarga ilmiy adabiyotlarga qiziqish ortib bormoqda. Shu bilan birga, adaptiv stressning intensivligini, moslashish jarayonining borishi va natijalarini belgilovchi omillarni aniqlash bilan bog'liq masalalar hal qilinmagan. Oliy ta'limning boshlang'ich talabalarining universitet sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvining muvaffaqiyatiga ayrim individual yoki ijtimoiy-psixologik omillarning (ota-onalarning ta'lim darajasi, universitetda o'qishni boshlashdan oldin shahar yoki qishloqda yashovchi) ta'siri kabilar o'rganilgan. Biroq, talabalarning universitet sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayoni va natijalariga turli omillarning ta'sirini har tomonlama baholash hali amalga oshirilmagan.

Kalit so'zlar: Talabalar jamoasi, shaxslararo munosabatlar, moslashish, temperament, xarakter, ijtimoiy omillar, o'quv jarayoni, pedagog.

Аннотация: В последние годы возрос интерес к научной литературе по проблемам, связанным с социально-психологической адаптацией студентов к условиям высшего образования. При этом не решены вопросы, связанные с определением интенсивности адаптивного стресса, факторов, определяющих ход и результаты адаптационного процесса. Изучалось влияние отдельных индивидуальных или социально-психологических факторов (уровень образования родителей, проживающих в городе или селе до начала обучения в вузе) на успешность социально-психологической адаптации студентов начальных классов

высшего образования к условиям вуза. Однако комплексная оценка влияния различных факторов на процесс и результаты социально-психологической адаптации студентов к условиям вуза еще не проведена. **Ключевые слова:** Студенческий коллектив, межличностные отношения, адаптация, темперамент, характер, социальные факторы, учебный процесс, педагог.

Annotation: in recent years, there has been an increasing interest in scientific literature in the problems associated with the socio-psychological adaptation of students to higher education conditions. At the same time, issues related to the determination of the intensity of adaptive stress, the factors determining the course and results of the adaptation process have not been resolved. The influence of certain individual or socio-psychological factors (the level of education of parents, living in a city or village before starting university studies) on the success of socio-psychological adaptation of elementary students of higher education to university conditions has been studied. However, a comprehensive assessment of the influence of various factors on the process and results of socio-psychological adaptation of students to university conditions has not yet been carried out.

Keywords: student team, interpersonal relationships, adaptation, temperament, character, social factors, educational process, educator.

Moslashish (adaptatsiya) bu munosabatlarning tabiatini o'zgartirish, o'quvchining ta'lim muassasasidagi o'quv jarayonining mazmuni va uni tashkil etilishiga munosabatidir. Aqliy moslashuv inson yoki guruhning faoliyati bilan bog'liq bo'lib, atrof-muhitga moslashish yoki o'ziga atrof-muhitni moslashtirish jarayonlarining o'zaro ta'siri sifatida tushiniladi. Psixologiyada "moslashish" atamasi obyektiv atrof-muhit omillari ta'siri ostida shaxsning psixikasini qayta tuzishni, shuningdek, insonning turli xil atrof-muhit talablariga ichki noqulaylik sezmasdan va atrof-muhit bilan ziddiyatsiz moslasha olish qobiliyatini anglatadi. Bu moslashuv hodisasining protsessual tomonini, hayvonlarning moslashuvidan farqli o'laroq, qiyinchiliklarni

yengib o'tish yoki ma'lum shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi, masalan, kasbiy fazilatlarining yuzaga kelishida namoyon bo'ladi. Oliy o'quv yurti talabalarining yangi o'quv muhitiga moslashishi, undagi ijtimoiy-psixologik jihatlar Povalyova M.A., Rean A.A., Kudashev A.R., Baranov A.A., Vsevolodova N.A., Babaxan Yu.S., Dubovitskaya T.D asarlarida va ilmiy ishlarida yetarlicha asoslanib o'rganilgan. Universitetga kirish va o'qish talabalarni yangi madaniy, ta'lim muhitiga jalb qilish bilan birga kechadi, bu moslashish jarayonining boshlang'ich mexanizmi hisoblanadi. Moslashuvning muvaffaqiyati talabalarning zahira imkoniyatlarini yangilash va o'quv jarayonida duch keladigan turli xil qiyinchiliklarni yengishga tayyorligini o'z ichiga oladi. Yangi o'quv muhitga moslashishda quyidagi qiyinchiliklarga duch kelinadi:

Eski qadriyatlar tizimiga amal qilish;

Assimilyatsiya;

Yangi turar-joy sharoitlariga moslashish;

Yangi kursdoshlari bilan muloqot;

O'qituvchi shaxsi;

Tabiiy sharoit va boshqalar.

Moslashuv samaradorligining mezonlari qanday? Uning muvaffaqiyatini qanday ta'minlash mumkin? degan savollar hozirda ko'plab uchramoqda. Mezonlar orasida, birinchi navbatda, kuzatilishi oson bo'lgan obyektiv mezonlarni ta'kidlaymiz. Bu akademik ko'rsatkichlar, jamoat hayotining turli shakllarida ishtirok etish darajasi, salomatlik holati (ham psixologik, ham jismoniy salomatlik), ilmiy faoliyat darajasi bo'lishi mumkin. Shuningdek, obyektiv faktorlar bilan bir qatorda subyektiv mezonlar mavjud, ular faoliyatdan qoniqish (atrof-muhit, vaziyat va boshqalar), o'zini takomillashtirish va o'zini o'zi anglash istagi, yetakchi qiymat yo'nalishlari, o'z-o'zini hurmat qilish, hissiy barqarorlikni o'z ichiga oladi. Korovina I.V fikriga ko'ra esa, universitetdagi talabalarning psixologik moslashuvida quyidagilarni yaqqol ajralib ko'rsatish mumkin deb hisoblaydi: -o'quv faoliyati sharoitlariga moslashish (o'qitishning yangi shakllariga moslashish, bilimlarni nazorat qilish va o'zlashtirish, boshqa ish va dam olish rejimiga, mustaqil hayot tarziga va shunga o'xshashlar

kabiga moslashishda namoyon bo'ladi); guruhga moslashish (hamkasblarni jamoaga kiritish, uning qoidalari, an'analarini o'zlashtirish); kelajakdagi kasbga moslashish (kasbiy bilim, ko'nikma va fazilatlarni o'zlashtirish) guruhga moslashish (hamkasblarni jamoaga kiritish, uning qoidalari, an'analarini o'zlashtirish) kabilar. Shaxsni shakllantirishning eng muhim sohalariga asoslanib, birinchi kurs talabalarining moslashuv jarayonining asosiy mazmunini quyidagicha aniqlash mumkin: yangi ta'lim standartlarini, ta'lim jarayonidagi qoidalarni o'zlashtirish-talabalarda kasbga tayyorgarlik, kasb layoqatini o'qishning dastlabki yillaridan shakllantirishga e'tibor qaratishga doir chora-tadbirlarni qo'llash;-ilmiy faoliyatning yangi soha va turlariga o'qitish;-talabalar turar joyidagi yangi yashash sharoitiga moslashish va boshqalar. Oliy o'quv yurtlari -bu mikro muhit bo'lib, unda qaytarilmas salbiy jarayonlar, shaxsiy deformatsiyalarsiz, yosh shaxs bolaning qaram hayotidan mustaqil kattalarga o'tishi mumkin. Universitetlarning professor-o'qituvchilari birinchi kurs talabalarini moslashtirish, muammolari, kechagi talabaga uning mavjud "kapitali" va ta'lim muassasasidagi sifat jihatidan yangi talablar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga yordam beradigan butun tizimlarni ishlab chiqish bilan doimo tashvishlanadilar. Asosan, 1-kurs talabalarining universitet sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvi "topshiriq", "kirish", "shakllanish", "assimilyatsiya", "faol inklyuziya", "ijtimoiy maqomning o'zgarishi" tushunchalari orqali tavsiflanadi. Bu talabalarning ijtimoiy va shaxsiy xususiyatlarining asosiy parametrlarini talabaga nisbatan tashqi omil sifatida universitet muhiti sharoitlari bilan dinamik muvofiqlik holatiga keltirish jarayoni sifatida belgilanadi. Birinchi kurs talabalarining moslashuv muammosi tadqiqotchilari uni talabalarning universitetning kasbiy va ijtimoiy muhitiga integratsiyalashuvining boshlang'ich bosqichi deb hisoblashadi. Birinchi kurs talabalar har doim ham bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirmaydilar, chunki ular o'rta maktabda yomon tayyorgarlik ko'rganlari uchun emas, balki ularda o'rganishga tayyorlik, mustaqil ravishda o'rganish, o'zini nazorat qilish va baholash, o'z shaxsiyatini o'zlashtirish kabi shaxsiy fazilatlarga ega emasligi sababli shunday bo'ladi. Kognitiv faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari o'z-o'zini tayyorlash uchun ish vaqtini to'g'ri

taqsimlash qobiliyatidir. Universitetda talabalarning ijtimoiy moslashuvi quyidagilarga bo‘linadi: a) kasbiy moslashuv, bu o‘quv jarayonining mohiyati, mazmuni, sharoiti va tashkil etilishiga moslashish, o‘quv va ilmiy ishda mustaqillik ko‘nikmalarini rivojlantirish; b) ijtimoiy-psixologik moslashuv -shaxsning guruhga, u bilan munosabatlariga moslashishi, o‘ziga xos xulq-atvor uslubini rivojlantirish. Kasbiy moslashuvning muvaffaqiyati talabanning shaxsiy xususiyatlariga, uning individual psixologik va psixotipik xususiyatlariga bog‘liq. Talabalarni o‘quv jarayoniga moslashtirish (psixikaning tartibga solish funksiyasini o‘rganishga ko‘ra) 2-o‘quv semestrining boshida tugaydi. Shaxsning psixologik moslashuv jarayoni har xil vositalardan foydalangan holda ham, unga bo‘ysunadigan adaptiv harakatlar bilan ham voqelikni, atrof-muhitni o‘zgartirishga qaratilgan harakatlarining maqsadga muvofiqligida ifodalangan shaxsning faolligi bilan tavsiflanadi. Ko‘pgina birinchi kurs talabalari o‘qishning boshida mustaqil ta’lim ko‘nikmalarining yetishmasligi bilan bog‘liq katta qiyinchiliklarga duch kelishadi, ular ma’ruzalarda konspekt qilishni, darsliklar bilan ishlashni, birlamchi manbalardan bilim topish va chiqarishni, katta hajmdagi bilimlarni tahlil qilishni bilmaydilar. Talabalarni psixologik va pedagogik qo‘llab-quvvatlash apriori ularning psixologik holatini diagnostika qilishni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, istalmagan psixologik jarayonlarni o‘z vaqtida kuzatib borish va talabalarga yangi vaziyat yoki muhitda o‘qishga moslashish jarayonida zarur pedagogik yordam ko‘rsatish muhimdir, bu birinchi kurs talabalari -kechagi maktab o‘quvchilariga to‘liq taalluqlidir. Universitetda ta’limning birinchi yilidagi moslashish jarayonining murakkabligi va uning noaniqligi yoshlar bilan sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga e’tibor berishni va turli xil moslashish parametrlarini takroriy o‘lchashni talab qiladi. Ammo, agar boshlang‘ich bosqichda ta’lim va kasbiy faoliyatning muvaffaqiyati kabi mezon joriy va oraliq baholash natijalariga ko‘ra baholanishi mumkin bo‘lsa, birinchi kurs talabalarini moslashtirishning boshqa mezonlarini aniqlash juda muammolidir. Shaxsning jamiyatga moslashishi bilan bog‘liq psixologik muammolar Z.Freydning asarlarida qo‘yilgan bo‘lib, u adaptatsiyaning ikki turi -alloplastik va avtoplastik haqida yozgan. Klassik psixoanalizga ko‘ra, shaxs va

jamiyatning o‘zaro ta’siri doimo qarama-qarshidir va shuning uchun har bir inson muqarrar ravishda intrapsixik konfliktning tashuvchisi hisoblanadi. I.M.Xorevning so‘zlariga ko‘ra. ijtimoiy moslashuv omillarini ijtimoiy va psixologik ajratish mumkin. Ijtimoiy yo‘nalishlarga oila, tengdoshlar, o‘qituvchining qadriyat yo‘nalishlari, shuningdek, o‘quvchi shaxsini rivojlantirishning pedagogik shartlari kiradi; psixologik vaziyatni baholash qobiliyati, ijodkorlik, o‘z-o‘zini hurmat qilishning yetarliligini psixologik omillar o‘z ichiga oladi. S.V.Sergeeva va O.A.Voskresenkoning fikricha, universitetning birinchi kurs talabalarining moslashish jarayoniga ta’sir qiluvchi barcha omillarni quyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin [8]:1. Universitetga qadar tayyorgarlik darajasini aks ettiruvchi omillar (maktab bilimlarining hajmi vadarajasi, olish motivatsiyasining shakllanishi kasblar, kasbiy yo‘nalish);2. Shaxsning individual xususiyatlari bilan bog‘liq omillar (salomatlik holati, shaxsiy rivojlanish darajasi, moslashish qobiliyati, o‘zini o‘zi qadrlash);3. O‘quv jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq omillar (o‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, ta’limga talaba-markazli yondashuv); O‘quvchining oilaviy ahvolidan o‘ziga xos xususiyatlarini tavsiflovchi omillar (sanitariya-gigiyenik sharoitlar, moddiy ahvol, hissiy farovonlik, oila ichidagi o‘zaro munosabatlarning tabiati va oilaviy tarbiya uslubi).Yuqoridagi barcha tadqiqotchilar o‘quvchilarning moslashuv omillarini ularning pedagogik tajribasi, shuningdek, talabalarboshdan kechirgan subyektiv qiyinchiliklarni tahlil qilish asosida, so‘rovnomalar orqali aniqladilar va psixodiagnostik usullar va matematik statistika usullaridan foydalangan holda psixologik tadqiqotlarga murojaat qilmadilar. Psixodiagnostika usullari va statistik usullardan foydalangan holda reprezentativlik namunasi bo‘yicha bir nechta tadqiqotlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Албитова Е. П., Рогалева Г. И. Социальная адаптация студентов — условие формирования субъектной позиции, социального статуса «студент вуза» // Азимут научных исследований: педагогика и психология. —2015. —№ 4(13). —С. 90–93.
2. Большой психологический словарь. М.: ПраймЕВРОЗНАК. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. 2003. -С.104.
3. Маклаков А. Г., Головешкин И. Д. Особенности адаптации студентов первого курса к образовательной среде вуза // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина .2011. —№ 3. —С. 29–37.
4. Коровина И.В. Научное обоснование организационного обеспечения профилактики заболевания у студентов на уровне муниципальной поликлиники. // Автореф. дис. канд. мед. наук. М., -2005. -С.75.
5. Карцева Т.Б. Личностные изменения в ситуациях жизненных перемен [Текст] / Т.Б. Карцева // Психологический журнал. –1988.–Т.9.–№ 5. –С.120-128.
6. Локаткова О.Н. Социально-психологические факторы адаптации первокурсников в высших и средних учебных заведениях / О.Н. Локаткова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер. Акмеология образования. Психология развития. –2012. –№ 3. –С.54-56.
7. Мельникова Н.Н. Диагностика социально-психологической адаптации личности: Учебное пособие / Н.Н. Мельникова. –Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2004. –57 с.
8. Коробейников И. А. Нарушения развития и социальная адаптация [Текст] / И. А. Коробейников. –М.: Per Se, 2002. –192 с.
9. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: Учебное пособие / А.Д. Наследов. –СПб.: Речь, 2004. –392 с.